

Verslag, observaties en advies

Wijkbezoeken OFL voor Aardgasvrije wijken
Tweede fase: 'Omgevingswandeling als katalysator'
Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL)

Amsterdam, 9 december 2019

1. Achtergrond en aanleiding

De energietransitie is een ongeëvenaarde opgave. Zowel op technisch, financieel, economisch als sociaal-maatschappelijk vlak. Het aardgasvrij maken van Nederlandse huishoudens is daarbinnen weer een grote uitdaging. De mate van betrokkenheid en draagvlak onder bewoners is een wezenlijke voorwaarde voor het succes van de transitie. Deels doordat draagvlak de transitie helpt, maar ook doordat gebrek aan draagvlak de transitie in de weg zal staan of afremmen, het is een beladen maatschappelijk onderwerp. Tegelijkertijd heeft de

energietransitie een enorme potentie om mensen te verbinden, eigenaarschap te geven en een stukje terug te geven van wat door de verzorgingsstaat is overgenomen. Het is een prachtig thema, omdat het heel Nederland raakt, zowel de systeem- als leefwereld. Nederlanders kunnen collectief en als gelijken oefenen in co-eigenaarschap, co-beslissen, co-regievoeren en co-uitvoering.

Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) is door het interbestuurlijke Programma Aardgasvrije Wijken gevraagd bij te dragen aan het leerproces over sociaal-maatschappelijke aspecten van de wijkgerichte aanpak. Ook is het OFL gevraagd advies te geven over hoe participatieprocessen bijdragen aan opschaling.

Ziegler & Gautier is door het OFL in de eerste helft van 2019 benaderd voor het organiseren van een vijftal wijkbezoeken. Wij spreken zelf vaak over 'omgevingswandelingen'. Daarvan is verslag gedaan.

In vervolg op deze eerste reeks van vijf wandelingen heeft het OFL verzocht om een tweede reeks. Daarvan doen wij hier verslag.

Het OFL wilde in dit vervolg graag onderzoeken hoe een omgevingswandeling kan helpen de participatieve mogelijkheden te katalyseren en welke rol 'stadmakers' daarbij kunnen spelen. We hebben

de tweede reeks mede daarom geconcentreerd op wijken die deels al onderdeel zijn van het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) en een aantal stadmakers uitgenodigd om mee te wandelen.

Voor achtergrondinformatie over participatie verwijzen wij graag naar het volgende handboek van de University of the West of England: "[Making community participation meaningful - A handbook for development and assessment](#)". Met name het overzicht op pagina 64 van dit boek geeft een goed inzicht in de verschillende niveau's van participatie:

Making community participation meaningful

G: LEVEL OF PARTICIPATION SCALE

It is important to be clear about what level of participation is offered in each decision-making arena. This does not mean that 'control' is better than 'limited delegation' but it may be. It is important to recognise, for example, that control and limited delegation have quite different implications for participation. This tool has been adapted from Sherry Arnstein's 'ladder of participation'.

This scale should be used whenever it is suggested that levels of participation be benchmarked.

Position on scale		Explanation
Ownership	9	Communities have ownership of all assets – there are no conditions which have to be met
Control	8	Communities have control over all activities, but only within conditions laid out in contractual arrangements
Substantial delegation	7	Partner organisations give substantial control over decision making to communities
Limited delegation	6	Partner organisations give limited control over decision making to communities
Advisory input	5	Communities have a formal advisory role
Genuine consultation	4	Communities are properly and genuinely consulted
High quality information	3	Communities are given high quality information
Consultation controlled by decision makers	2	Communities are consulted, but only on options which have been carefully constructed by those with the power
Lip-service only	1	Despite the rhetoric, participation amounts to nothing

1.1 Omgevingswandeling en stadmakers

Een omgevingswandeling kan wandelaars uit de systeemwereld laten ervaren wat bij bewoners de impact en beleving is van de overgang van aardgas naar duurzame energie. Zij wandelen als 'mens' en niet vanuit hun functie. Daardoor horen zij veel meer en krijgen zij een andere beleving. Ook is het een gelegenheid om actieve bewoners, sleutelfiguren en sleutelplekken anders dan de 'usual suspects' te identificeren en te spreken.

Omdat de vraagstelling breed is krijgt de luisteraar een veel ruimere blik op wat er in een wijk als geheel speelt. Vaak blijkt dan dat er positieve verhalen naar boven komen, waar de overgang naar duurzame energie bij kan aansluiten en onderdeel van kan zijn. Bewoners komen soms met verrassende oplossingen en zien in het thema een zaadje voor nieuwe projecten, verbindingen en initiatieven. Zo werd in Emmeloord het thema aardgasvrij in eerste instantie benoemd als thema 'warmte'. Dit bleek een prachtige manier om een nieuwe gemeenschap te vormen en de betrokkenheid bij de overgang naar duurzame energie is er enorm gegroeid.

Een stadmaker is iemand die een bijdrage kan en wil leveren aan het beter en mooier maken van zijn of haar leefomgeving en die daarin wil samenwerken en co-creëren met anderen. Het kunnen mensen uit de systeemwereld zijn of uit de leefwereld, bewoners. Zij zijn bij uitstek gericht op het verbinden van de mogelijkheden van beide werelden en het slaan van bruggen. Zij kunnen soms een belangrijke rol spelen als intermediair tussen ambtelijke organisaties en bewoners. Ook hebben ze van nature de neiging om iets te doen, een concrete positieve interventie te bedenken en deze te gaan organiseren. Daardoor krijgen bewoners zin om aan te haken en krijgen ze een rol in de gemeenschap. Zij worden op hun drijfveren aangesproken en worden zichtbaarder. In deze (nieuwe) gemeenschap van doeners zijn vervolgens ook de gevoelige onderwerpen gemakkelijker bespreekbaar en bedenken mensen zelf innovatieve ideeën of compromissen. Stadmakers noemen wij ook wel de 'initiërende verbinders'.

2. Verslag van de omgevingswandelingen

We hebben in de periode september tot en met november 2019 in vijf wijken omgevingswandelingen gemaakt. De keuze voor de locaties was gebaseerd op de wens om verschillende wijken te zien, Noord- en Zuid-Nederland te bezoeken en naar wijken te gaan die al onderdeel zijn van de 27 proeftuinen. Voorafgaand aan de wandeling zijn er buurtanalyses opgesteld en beschikbaar gesteld.

De wandelingen duurden ongeveer een uur, werden voorafgegaan door een kennismaking en uitleg en afgerond met een uitwisseling van ervaringen van de deelnemers. De deelnemers wandelden in groepjes van twee tot drie personen, bij voorkeur met mensen die ze niet kenden. De opdracht was om verschillende mensen te spreken, de thema's en sleutelfiguren in de wijk te identificeren en de grondhouding tegenover het thema duurzaamheid te herkennen. Er werden vragen gesteld als: Woont u in deze wijk? Wat zit u dwars? Waar bent u trots op? Kent u initiatiefnemers? Zijn er ontmoetingsplekken?

Heeft u een hobby? Ook werd heel concreet gevraagd: Wat heeft u met het onderwerp duurzaamheid? Bent u daar mee bezig? Heeft u ideeën over hoe mensen in de wijk bij dit onderwerp betrokken kunnen raken? Als mensen ideeën hadden en aangaven dat zij verder mee wilden denken tijdens een bijeenkomst, noteerden de wandelaars hun telefoonnummer en e-mailadres.

De bezochte wijken zijn:

Groningen - Selwerd	Datum: donderdag 26 september Bijzonderheden: We waren in de wijk Selwerd op bezoek bij het Wijkbedrijf. Een pand en bewonersinitiatief dat meer dan honderd diensten aanbiedt en projecten doet. Vrijwel iedereen in de buurt was er bekend en mee bekend. Deze gemeenschap heeft een enorm vermogen op meerdere gebieden: het helpen van ondernemers, in de zorg, maar ook in het onderhoud van publieke of private ruimten. Ook is het een plek waar de lokale sleutelfiguren en initiatiefnemers komen.
Tytsjerksteradiel - Garyp	Datum: vrijdag 27 september Bijzonderheden: Een enorm inspirerend bezoek aan de Energie Coöperatie Garyp en de lokale supermarkt. Het dorp Garyp telt zo'n 1.800 inwoners en heeft een aantal jaren geleden overleg gehad en besloten dat iets met duurzaamheid te gaan doen. Daarop is de Energie Coöperatie opgericht, in eigendom van de gemeenschap. Met een financiering van de Rabobank van 9 miljoen euro zijn er 27.000 zonnepanelen geplaatst op een voormalige vuilstort. Dat levert ongeveer 1 miljoen euro per jaar op waarmee de gemeenschap sociale woningbouw gaat financieren. Zeer indrukwekkend om te zien hoe dankzij de hechte gemeenschap ('mienskip') dit soort initiatieven kunnen ontstaan en hoe de bewoners, de bank en de gemeente hier samenwerken. De eerste acht huizen zijn al van het gas af, de oude meters lagen in het Energiehuus.

Sittard-Geleen - Limbrichterveld	Datum: donderdag 7 november Bijzonderheden: De wijk Limbrichterveld ligt naast een grote chemische fabriek waarvan de restwarmte 300.000 huizen kan verwarmen. Er wordt gewerkt aan een warmtenet door zeer bevroren mensen. In de wandeling merkten we wel op dat de wijk zich beperkt betrokken en gekend voelde en hoorde we ook kritische geluiden.
Brunssum - Brunssum-Noord	Datum: vrijdag 8 november Bijzonderheden: Brunssum-Noord is een proeftuinwijk waar de plannen nog in ontwikkeling zijn. De gemeente kiest ervoor om die plannen eerst te maken en pas dan het gesprek met de bewoners aan te gaan. Bij die bewoners troffen we een zeer constructieve en positieve grondhouding aan, maar ook hier voelde men zich net als in Limbrichterveld niet erg betrokken.
Den Haag - Mariahoeve	Datum: woensdag 13 november Bijzonderheden: In de Haagse wijk Mariahoeve gebeurt al zeer veel maar blijkt het moeilijk om bewoners te mobiliseren. De gemeente heeft een Hou van je huis-winkel in het winkelcentrum, maar de aanloop daar is vrij beperkt. Het is een wijk met relatief veel oudere mensen met wie verduurzaming een minder eenvoudige opgave lijkt, maar we ervaren in ontmoetingen ook veel potentieel.

2.1 Evaluatie van de omgevingswandeling als katalysator

Na de eerste reeks wandelingen hebben we geconstateerd dat de latente bereidheid voor de overstap naar aardgasvrij en duurzaamheid vrijwel honderd procent is. Er zijn grote verschillen tussen de mate waarin men 'wil' en 'kan'. Als er sprake is van 'willen en kunnen' dan is er nog katalysatie nodig om iets te bereiken. Bij de vijf omgevingswandelingen hebben we onderzocht in welke mate de wandeling die katalysatie kan starten. Bij 'wel willen en niet kunnen', blij je mensen ook op andere manieren te kunnen betrekken, vanuit hun behoeften, belangen en drijfveren. Bij de mensen die niet willen, blijken we in de gesprekken (onbewuste) behoeften, belangen, drijfveren aan te kunnen spreken waardoor mensen (indirect) inzien dat ze best willen, maar dit nog niet wisten van zichzelf.

Het OFL leert van de ervaringen uit de wandelingen in de wijken. Deze zijn een bron van reflectie op

het Programma Aardgasvrije Wijken en leveren signalen op aan datzelfde programma. Het OFL is geen actieve speler op gemeente- of wijkniveau en feitelijke interventies zijn geen onderdeel van het onderzoek van het OFL. De wandelingen leiden daardoor niet tot een vervolg waardoor de effecten beperkt zichtbaar worden.

In alle vijf de omgevingswandelingen kregen we de thema's in de wijk vrij snel scherp en ontmoetten of identificeerden we sleutelfiguren. Het zou meer inzicht geven als we vervolg zouden hebben kunnen geven aan de wandelingen en concrete stappen hadden kunnen zetten. Naar ons idee leverden de wandelingen meer dan genoeg handvatten en ideeën op om dat te doen. Ook hielpen de wandelingen naar ons idee de projectleiders van de gemeenten om anders te kijken naar de participatieve mogelijkheden. De wens tot samenwerken en het versterken van het draagvlak is er zeker, maar men weet niet altijd goed hoe dat aan te pakken. Het instrument van de omgevingswandeling werd zeker herkend (zie de reflecties van onze contactpersonen).

3. Resultaten en observaties

De tweede reeks wandelingen verschilde van de eerste, mogelijk als gevolg van andere criteria die we bij de selectie hanteerden. Het waren deels wijken die meedoen in het Programma Aardgasvrije Wijken. Een aantal wijken vonden dat ze al overvraagd werden en ons bezoek lag soms gevoeliger omdat er politieke issues waren. In sommige gevallen waren wijken ook nog niet klaar voor een bezoek.

In de eerste reeks hebben we wijken bezocht die meedoen aan het ontwikkeltraject Anders werken aan stad, dorp en land van het Stimuleringsfonds

Creatieve Industrie. Het lijkt er op dat de gemeenten in dit ontwikkeltraject al ervaring hebben opgedaan met een bottom-up- en stadmakersaanpak. Dat kan de sterker ontwikkelde capaciteit en wil tot participatie deels verklaren.

In de wijken van de tweede reeks wandelingen - waar aardgasvrij dus al een thema was - leek participatie wel een wens, maar troffen we ook een bepaalde weerstand aan. De projecten lijken vrij technisch en top-down te worden georganiseerd en participatie wordt dan eerder als lastig gezien. Ambtenaren waren voorzichtiger, bezig zichzelf in te dekken en meer gericht op het systeem dan de mensen. In één gemeente wilde de verantwoordelijk ambtenaar pas naar buiten als alles helemaal duidelijk was, terwijl bewoners op straat aangaven te wachten op informatie. In algemene zin kan worden gesteld dat we in de eerste ronde wijken bezochten die meer bottom-up georiënteerd waren dan in de tweede ronde.

In alle wandelingen hebben we stadmakers betrokken. In een aantal gevallen zagen we stadmakers samen met een ambtenaar de wandeling maken en die combinatie was boeiend. Twee perspectieven met hetzelfde doel die elkaar versterkten en inspireerden.

Dit is de samenvatting van de conclusies die we zouden willen trekken:

1. De mensen die de projecten dragen zijn uitermate bepalend voor het succes. Soms is er de neiging om projecten vrij systemisch te ontwerpen. Een grotere oriëntatie op de mensen uit de systeem- en leefwereld die het verschil kunnen maken is van belang.
2. Er is een relatie tussen de mate van participatie en politieke (over)gevoeligheid. Participatie kan soms een verstoring of verondersteld verstoring proces zijn, zeker als de bestuurlijke processen al in gang zijn gezet.
3. Mogelijkheden en allianties komen soms onverwacht. In één wijk ontmoetten we een kapster en snackbarhouder die een grote en zeer positieve rol in de buurt spelen en willen bijdragen aan de verduurzaming. Als zij mede-eigenaar gemaakt kunnen worden, ontstaan er grote nieuwe mogelijkheden.
4. De overheid als afzender kan soms contraproductief werken. Als een interventie of initiatief vanuit de bewoners komt en de overheid daarbij aanhaakt, kan dit aanzienlijk effectiever zijn. Dit heeft enerzijds te maken met de mate waarin de overheid vertrouwen geniet en anderzijds met de mate waarin de overheid in staat is om effectief te communiceren en te mobiliseren.
5. De ambtelijke toewijding is enorm maar men zit soms ook gevangen tussen bewoners en bestuur. Ook is de indruk, zeker in de proeftuinen, dat de overheid zich het probleemeigenaarschap toe-eigent. Dat is uit zeer goede bedoelingen, maar het is interessant om te zien wat er gebeurt als de overheid het probleemeigenaarschap deelt met bewoners.
6. De wandelingen maakten duidelijk dat het mogelijk is om verduurzaming volledig vanuit de bewoners te realiseren, op basis van gelijkwaardige samenwerking met de systeemwereld.
7. Veel contacten tussen gemeente en bewoners zijn gesystematiseerd, bijvoorbeeld door overleg met wijkraden. Niet in alle gevallen is er sprake van het vermogen en de capaciteit om nauwere relaties met minder bekende bewoners te zoeken.
8. Er is een verband tussen de mate waarin er vitale en actieve bewoners zijn en de rol die de gemeente vervult. Als het initiatief van de gemeente moet komen, is dat een andere rol dan wanneer de gemeente kan faciliteren bij bewonersinitiatieven (zoals in Garyp).
9. De aanwezigheid van stadmakers als een soort ambtenaren van de samenleving, was in een aantal gevallen inspirerend. Men liep anders door de wijk had andere interacties, er ontstonden andere ideeën.
10. De wandelingen leverden ook (nieuwe) lijntjes op tussen de aanwezige sleutelfiguren (Doki en de broedplaatscreatieven, ambtenaren, stadmakers en Wijkbedrijf in Selwerd).

Het OFL wilde in dit vervolg graag onderzoeken hoe een omgevingswandeling kan helpen om de participatieve mogelijkheden te katalyseren en welke rol stadmakers daarin kunnen spelen. Daar zouden we de volgende gedachten over willen delen naar aanleiding van de wandelingen:

1. Stadmakers zijn doeners, dus een wandeling en luisteren naar de mensen in een wijk is voor hen het begin van een proces. We hebben nog te weinig kunnen ondervinden wat er gebeurt als je deze stadmakers een project laat doen rond het thema aardgasvrij en welk effect de wandeling als aanzet daartoe kan hebben. Zo zou het bijvoorbeeld heel boeiend kunnen zijn als er met de eerdergenoemde snackbarhouder en kapster, andere lokale stadmakers en ambtenaren een project had kunnen ontstaan. De vraag is hoe de gemeenschap die rond dit project was ontstaan betrokken had kunnen worden bij het thema aardgasvrij.
2. In iedere wijk zijn sleutelfiguren te vinden: mensen die een belangrijke rol spelen, invloed hebben en heel veel mensen in de wijk kennen. Soms zijn dat zichtbare en vocale mensen, soms zijn ze

minder zichtbaar maar spelen ze desondanks een belangrijke sociale rol in de wijk. Zo ontmoetten we bij een project in Maastricht een vrouw die ongeveer alle kinderen uit de buurt buitenschoolse muzikles had gegeven in haar huiskamer. Ze kende iedereen, stond in zeer hoog aanzien maar speelde geen zichtbare rol in systemische zin. Deze sleutelfiguren kunnen een doorslaggevende rol spelen in het aardgasvrij maken van wijken. Soms hebben ze ook plekken waar bijeenkomsten kunnen plaatsvinden die neutraler zijn dan een gemeente- of buurthuis.

3. In de Groningse wijk Selwerd waren we op bezoek bij het bewonersbedrijf dat met honderd diensten diep in de haarvaten van de wijk zit en cruciaal zou kunnen zijn om het thema aardgasvrij veel gemakkelijker te laten landen. Het aangaan van allianties met dergelijke initiatieven kan van grote waarde zijn.
4. In het Friese Garyp is het initiatief volledig vanuit de bewoners gekomen. Er ontstond een indrukwekkende samenwerking met de gemeente. Naar ons idee biedt Garyp een aantal wezenlijke inzichten: het was niet gelukt als de sleutelpersonen er niet bij betrokken waren geweest en we hebben ook sterk de indruk dat de bestaande, hechte gemeenschap een voorwaarde is voor dit succes.
5. Het is van waarde om te analyseren wat de bijzondere mensen die we ontmoetten beweegt en zo bijzonder effectief maakt.
6. De omgevingswandeling is een zeer effectief middel om deze mensen te identificeren, aan elkaar te verbinden en te mobiliseren zodat processen versneld kunnen worden.

4. Adviezen

Wij zouden op grond van de vijf omgevingswandelingen het OFL het volgende adviseren:

1. Het is van belang om het systemisch ontwerp (Hoe gaan we het doen?) sterk af te stemmen op de mensen die het moeten doen. Bij verschillende soorten aanpakken en interventies horen verschillende typen mensen. Als in een bepaalde wijk een sterk faciliterende aanpak nodig is dan is het van belang ervoor te zorgen dat er ambtelijk mensen bij betrokken zijn die daar goed bij passen.
2. Ontwikkel een overdraagbare participatiemethode om de mensen bij de gemeenten aan te reiken. Er is grote behoefte aan meer kennis over het stimuleren van participatie. Eenvoudige handleidingen kunnen daarbij helpen.
3. Het zou een overweging kunnen zijn om een aantal participatiemodellen aan te reiken en mogelijk de gemeenschap mee te laten beslissen over een passende en gewenste aanpak.
4. Het is niet iedereen gegeven om een goede samenwerking met bewoners te organiseren. Het betrekken van stadmakers als collega-ambtenaren uit de samenleving, zou een zeer effectief instrument kunnen zijn.
5. Het niet tijdig betrekken van de sleutelfiguren en gemeenschappen kan leiden tot weerstand die vervolgens moeilijk te herstellen is. In die zin zou het een overweging zijn om, ook in het kader van de Omgevingswet, participatie redelijk verplichtend op te nemen in de uitvragen.

5. Vervolg van fase 2 - voorstel

Wij zijn in de omgevingswandelingen gesterkt in ons idee dat een effectieve samenwerkingsrelatie tussen bewoners en overheid enorm bijdraagt aan de gestelde doelen. De omgevingswandeling is echter slechts een aanzet tot een vervolg. In de wandeling komen thema's, sleutelfiguren en plekken boven maar het effect wordt pas goed zichtbaar als die ook gemobiliseerd worden.

Wij zouden het OFL willen voorstellen om in 2020 nog een reeks van vijf omgevingswandelingen te maken, maar die te laten volgen door een aantal concrete interventies en projecten. Het past echter - zoals eerder toegelicht - niet binnen de opdracht van het OFL om interventies te plegen. Wij zouden graag willen zoeken naar mogelijkheden om de vervolg-interventies met andere partijen te doen. Het OFL blijft dan betrokken, kijkt mee en monitort om de vervolg-effecten van de omgevingswandelingen scherp te krijgen. Concreet denken we aan een samenwerking met het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, dat mogelijk geïnteresseerd is om betrokken te worden bij vervolg-interventies. Hierbij zou het OFL dan kunnen monitoren en observeren.

We begrepen dat er een Handreiking Participatie wordt ontwikkeld door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Dat is een heel belangrijk project naar ons idee.

6. Reflecties van contactpersonen

Ik wil nog graag teruggeven dat ik het als heel erg leuk en positief heb ervaren. Ik denk dat ik de komende tijd nog vaker een rondje maak en eens een praatje ga maken met de bewoners. Bedankt daarvoor! **Diana Verkooijen - Gemeente Brunssum**

Als je mensen benadert met oprechte belangstelling blijken zij graag te vertellen over hun ideeën of situatie. (...) Wat maakt een stadswandeling anders dan een enquête? Het contact is ongedwongener en vooral: gelijkwaardiger. Als het buiten regent wordt iedereen op dezelfde manier nat. **Jos Reinders - stadmaker**

